

ti. Dovoljno je reći da Vjač. Vs. Ivanov analizira tzv. heterografiju u srednjovjekovnoj slavenskoj sredini, da E. V. Česko tretira 12. stoljeće u historiji bugarskog književnog jezika, te da R. M. Cejtin razmatra utjecaj grčkog jezika na crkvenoslavenski jezik.

Emil Heršak

Pavle Dželetović Ivanov

JEVREJI KOSOVA I METOHIJE

Beograd: Panpublik, 1988. 208 str.

Nedavno je u izdanju »Panpublika« izišla knjiga Pavla Dželetovića Ivanova, koji pokušava da se od zaborava sačuva prisutnost pripadnika židovskog naroda na Kosovu i Metohiji koji su tamo živjeli od 15. stoljeća do pred kraj drugoga svjetskog rata.

Na početku svog rada Ivanov daje pregled povijesti Židova u pradomovini. Zatim slijedi poglavlje o naseljavanju Židova na Balkanu, posebno doseljavanje na područje Jugoslavije. U nastavku obrađuje dolazak Židova na Kosovu i Metohiju koji su u većem broju stizali od godine 1492, nakon progona iz Španjolske. To su sefardski Židovi koji, prema podacima iz 1492. naseljavaju Novo Brdo koje je od 14. do 17. stoljeća bilo značajno privredno središte u unutrašnjosti Balkana. Zadnji podatke o Židovima u Novom Brdu datira iz 1610. Oni zatim napuštaju to područje jer rudarstvo i trgovina počinju opadati. U 18. stoljeću nalazimo podatke o njima u drugim gradovima Kosova, ali je točan broj teško utvrditi jer se podaci uvelike razlikuju. Ivanov primjerice navodi podatke francuskog konzula u Skadru po kojima sredinom 19. stoljeća u Prištini živi 1000 Židova, u Đakovici 600, dok je prema srpskom konzulu Branislavu Nušiću u Prištini bilo 500 Židova. Neslaganje u podacima Ivanov tumači time što su Turci, Bugari, »Šiptari« ili Srbi Židove svrstavali u svoje sunarodnike.

U slijedećem poglavlju autor prikazuje opću i privrednu aktivnost Žido-

va na Kosovu i Metohiji. Židovi na Kosovu i Metohiji bijahu vrlo kompaktna narodnosna skupina koja je aktivno sudjelovala u ekonomskome, kulturnom i privrednom životu, što se osobito odrazilo na razvoj Prištine, Prizrena i Kosovske Mitrovice. Možda Ivanov pretjeruje kada kaže da je sistem trgovine što su ga Židovi razvili na Kosovu bio dio velike mreže židovske trgovine širom svijeta, jer je činjenica da su Židovi održavali poslovne veze samo sa židovskim trgovcima iz drugih mjesta na Kosovu. Međutim, godine 1912. mnogi su se Židovi povukli s Kosova zajedno s Turcima pred srpskim trupama i odselili u Tursku, dok se manji broj Židova uputio prema Beogradu. Od 1912. do završetka prvoga svjetskog rata došlo je do stagnacije trgovine i zanatstva, ali se poslije 1918, kada Židovi stječu sva građanska prava, njihov život na Kosovu i Metohiji poboljšao. Ponovo su ušli u sve privredne tokove Kosova, a posebno u zanatske i trgovačke djelatnosti. Međutim, između Židova koji su živjeli na Kosovu i Metohiji i njihovih sunarodnika u drugim krajevima Kraljevine SHS postojala je uočljiva razlika. Ivanov je ilustrira citirajući izvještaj Davida Levija iz 1937, koji dobro ocrtava atmosferu što je vladala među Židovima na Kosovu, a bijaše zapreka brzom razvoju na tom području. »Ovi Jevreji su po svom mentalitetu i opštem gledanju na jevrejstvo i svet, predstavljali zasebnu grupaciju unutar jugoslovenske jevrejske zajednice... Sva mesta upravo pate pod teretom životnog stava, koji bi se mogao označiti rečju »javlašluk«. Nesporno je da je to stanje u skladu s opštom situacijom u tim mestima, pa se našoj zajednici nameće dužnost da povede naročitog računa o tom svom delu na Jugu. Svest o solidarnosti i o potrebi vršenja dužnosti prema zajednici na vrlo su niskom stepenu. Opštine u Prištini i Kosovskoj Mitrovici imaju uslova da ekonomski budu snažnije i da intenziviraju svoj rad u svakom pravcu« (str. 53). Ipak, u Prištini se gradi sinagoga, općine organiziraju raznovrsne aktivnosti preko svojih humanitarnih, sportskih i kulturno-prosvjetnih organizacija.

Posebno poglavlje, ujedno i najopsežnije, posvećeno je stradanju Židova na Kosovu u toku drugoga svjetskog rata. Poslije kapitulacije Kraljevine Jugosla-

vije, Kosovo i Metohiju zauzeli su i podijelili njemački, talijanski i bugarski okupatori. Svaki okupator formirao je svoju upravu i svoje kvislinške jedinice, a te bijahu brojne i šarolike. To je negativno utjecalo na širenje narodno-oslobodilačke borbe u ovom dijelu Jugoslavije i imalo odraza na slabu zaštitu nealbanskog stanovništva. Židovi koji su se našli u talijanskoj okupacijskoj zoni, uhvaćeni su i odvedeni u logore Berat, Lakošnik i Elbasan u Albaniji. Poslije kapitulacije Italije, raspušteni su u Albaniji svi talijanski koncentracijski logori. Jedan dio Židova pridružio se albanskim partizanima, dok je drugi potražio utočište u albanskim selima. Ponovnim dolaskom Nijemaca na Kosovo i Metohiju počinje proganjanje Židova koji su odvedeni na »Sajmište«, logor u Zemunu, a potom u logor Bergen Belzen u Njemačkoj.

U nastavku teksta govori se o uključivanju Židova u narodnooslobodilački pokret i o njihovoj organizaciji u pozadinskim odredima, s posebnim osvrtom na stradanje Kosovsko mitrovačkih Židova 1941. i 1942. U tadašnjoj Kosovsko Mitrovici napredne ideje širile su se brže zahvaljujući radničkoj klasi Trepče. Uoči 1941. u Kosovskoj Mitrovici živjele su 32 židovske obitelji sa 136 članova. Zbog poslova kojima su se bavili, Židovi su u Kosovskoj Mitrovici dobro govorili i srpski i turski i albanski. Za razliku od drugih gradova u kojima su bili nastanjeni u svojim mahalama, ovdje su stanovali u raznim dijelovima grada. Taj je podatak posebno zanimljiv, ali, nažalost, Ivanov ga ne objašnjava. Opisujući sudbinu kosovskomitrovačkih Židova, Ivanov navodi mnoga imena pripadnika Kosovskog komiteta, folksdojčera i ljotičevaca koji su nad Židovima provodili represivne mjere, a potom ih hapsili i odvodili u Kosovskomitrovački zatvor iz kojeg se nijedan nije vratio. Od preostalih Židova u Kosovskoj Mitrovici 47 ih je preživjelo rat, i odselilo se u Izrael, gdje i danas žive. Na cijelom Kosovu iz Izraela se vratio samo jedan Židov koji je danas jedini preživjeli svjedok mnogih mučenja čije je svjedočenje Ivanov zabilježio. Knjiga završava iznošenjem pojedinačnih sudbina.

Nedostatak je knjige što su mnogi aspekti samo dotaknuti, a i popratna

dokumentacija ne odgovara uvijek temi. Sudeći po rječniku na kraju knjige, fotografijama i pojednostavljenom načinu iznošenja povijesnih činjenica, knjiga je namijenjena širem krugu čitatelja, ali će se i oni ipak u njoj teško snaći jer su podaci nesistematični i neprecizni. Obuhvat teme seže od četiri tisuće godina unazad (što je za ovaj tip knjige sasvim nepotrebno) do današnjih dana, pa se autor gubi u pojedinostima i nepotrebnom ponavljanju.

Međutim, ono što treba istaći o knjizi jest trud autora da prikupi podatke i popiše iskaze svjedoka. Takvi su iskazi dragocjeni, posebno kad se radi o židovskoj problematici, jer nerijetko predstavljaju jedini izvor informacija, te tako svjedoče o vremenu kad su i arhive bile uništene.

Jelena Zlatković-Winter

Stjepan Krpan

OD KARAŠA DO BIFERNA

Zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji

Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988, 327 strana, ilustr.

Profesor Stjepan Krpan, inače germanist, a danas umirovljenik u Zagrebu zamalo već pol stoljeća sreće se na svojim privatnim putovanjima i lutanjima s pripadnicima hrvatskih manjina u susjednim zemljama i Čehoslovačkoj, u njihovim selima, u njihovim domovima. Marljivo sakupljajući kazivanja, fotografije i dokumentaciju svake vrste, autor je slagao mozaik dojmova i svjedočanstava o našim sunarodnjacima što su se stjecajem okolnosti našli rasuti izvan stare domovine. Ni njegova ranija djela nemaju narav isključivo znanstvenih, proisteklih iz znanstvenog pristupa, ali su to značajnija za svako izučavanje specifične manjinske problematike, a još više za onu budućnost kada će biti teško »uživo« izučavati stanovnike i manjinska sela što će živjeti još tek u vrijednim radovima ove vrste. Za-